

“TƏCAVÜZ” ANLAYIŞI İLƏ ÖZÜNÜMÜDAFIƏ HÜQUQUNUN ƏLAQƏSİ PROBLEMI

Fidan Xudiyeva,
AMEA Hüquq və İnsan haqları İnstitunun dissertantı.

Zəruri müdafiə silahlı qüvvənin köməyi ilə dövlət tərəfindən təcavüz aktı hesab edilməyən, onun hüquqlarının pozulmasına

istənilən silahlı cəhdləri, həmçinin onun sərhədlərinin toxunulmazlığa istənilən başqa qəsdlərin dəf edilməsidir.

Bu tip beynəlxalq hüquq pozmalar, hansılar ki, adətən silahlı qüvvənin məhdudlaşdırılmış tətbiqiylə və ya hərbi texnikadan istifadəylə bağlıdır, hər bir halda dövlətin təhlükəsizliyinə qəsd edir, amma onun siyasi müstəqilliyinə qəsd etmir və dövlətin mövcudluğunu hədələmir. Onlar epizodik xarakter daşıyır, müharibənin başlanmasına xidmət

Məqalədə özünümüdafiə hüququnun “təcavüz” anlayışı ilə əlaqəsi tədqiq edilmişdir. Müasir beynəlxalq hüquq özünümüdafiəyə əks-tədbirlərin bir növü kimi baxır. Müasir beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən, təcavüzdən özünü müdafiə etmək ümumilikdə dövlətin hüquq və maraqlarının müdafiəsi vasitəsini təşkil etmir. Yalnız ən ağır beynəlxalq cinayətə cavab olaraq təşəbbüs edilən məcburi ölçü kimi çıxış edir. Buna rəğmən, təcavüzdən özünümüdafiə həm faktiki, həm də hüquqi olaraq geniş hüquq bərpəedici və hüquq təminedicisi məqsədlərə malik olan beynəlxalq hüquqi sanksiyasıdır. Özünümüdafiədə hərəkətlərin xarakterini qabaqcadan müəyyən edən bu hədəflər ümumi şəkildə silahlı hücumun əks edilməsinə yaxınlaşır. Pozulmuş sülh və qanun-qaydanın bərpasının təminatına və təcavüzkar dövləti təcavüzkar müharibə üçün məsuliyyət daşdığı öhdəlikləri yerinə yetirməyə məcbur etməyə xidmət edir.

Açar sözlər: təcavüz, özünümüdafiə, beynəlxalq hüquq, BMT, Təhlükəsizlik Şurası, qətnamə, silahlı hücum, beynəlxalq cinayət, preventiv tədbirlər, terrorçuluq.

Özünümüdafiəyə belə bir tərif vermək olar – silahlı qüvvələrin tətbiqi də daxil olmaqla, cinayətkar silahlı hücumu cavab olaraq dövlət tərəfindən qəbul edilən ölçülərdir. Silahlı hücumun xarakter və miqyaslarından asılı olaraq, özünümüdafiənin iki növünü fərqləndirmək olar zəruri müdafiə və təcavüzdən özünümüdafiə.

etmir və belə keyfiyyətdə çıxış etmirlər.

Buna görə də, silahlı məcburi ölçülərin tətbiqi qaydasında zəruri müdafiə müxtəlif formalarda təzahür etsə də, bununla belə məhdudlaşdırılmış miqyaslara malikdir və müharibə vəziyyətinin yaranmasına səbəb olmur. Həqiqi zəruri müdafiədən "hüquqların müdafiəsini" ayırmaq lazımdır, hansını ki, dövlətlərin təcrübəsində zəruri müdafiə ilə tez-tez qarışdırırlar.

Həqiqi zəruri müdafiə qarşılıqlı yardımın müdafiə xarakterli vasitəsidir, hansı ki, dövlətin ərəzisinə, gəmilərinə və ya hər hansı orqanına güc tətbiqi ilə istənilən qeyri-qa-

nuni, zorakı hücumu əks etdirir. Əgər, hüquqları pozulan dövlət zərərin ödənilməsinin alınması üçün və ya tələbin həyata keçirilməsi üçün hüquq pozan tərəfə qarşı hüquqi müstəvidə müdaxilə edirsə, bu artıq hüquqların müdafiəsidir, zəruri müdafiə deyil.

Təcavüzdən özünümüdafiə silahlı qüvvə vasitəsi ilə təcavüz aktının dəf edilməsini nəzərdə tutur, hansı ki, son dərəcə mümkün beynəlxalq hüquqi intensivliklə tətbiq edilə bilər. Bu halda zərərçəkmiş dövlətin və təcavüzkar dövlətin arasında bütün nəticələri ilə birgə müharibə vəziyyəti yaranır.

BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində göstərilir ki, Nizamnamə qətiyyənlə fərdi və ya kollektiv özünümüdafiəyə ayrılmaz hüquqlara toxunmur, nə qədər ki, Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin saxlanılması üçün zəruri tədbirlər görməyib. Belə bir sual meydana çıxır ki, qeyd edilən norma, qanunu pozan dövlətə qarşı uyğun olan ölçülərin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbulu anından zərərçəkmiş dövlət fərdi və ya kollektiv özünümüdafiə üzrə təşəbbüs edilən hərəkətləri dayandırmalıdır?

Fərdi sanksiyalar kimi özünümüdafiənin hədəfi yekunda ərazi toxunulmazlığı və siyasi müstəqilliyə silahlı hücumla pozulmuş hüquqların bərpası məsələlərindən kənara çıxa bilmir [2, 253-260].

Buna görə də, silahlı hücumun dəf edilməsi qismində özünümüdafiənin məqsədinin realizəsi müdafiə olunan dövlətə bu əsasında hərəkətlərin həyata keçirilməsini dayandırmığı nəzərdə tutur.

Bununla birlikdə, müstəqil və ya Təhlükəsizlik Şurasının köməyi ilə silahlı hücumu dəf etmiş dövlət, öz hərəkətlərini davam edə bilər, amma bu hərəkətlər artıq təcavüz aktına qarşı yönəldiləcək, hansı ki, silahlı

hücumdan fərqli olaraq, beynəlxalq cinayətdir və beynəlxalq cəmiyyət qarşısında təcavüzkar dövlətin məsuliyyətinə səbəb olur.

Beləcə, Tomas M.Frenk hesab edir ki, hücumdan müdafiənin yeganə vasitəsi kimi özünümüdafiə təcavüzlə mübarizədə BMT-nin ümumi səylərinin ayrılmaz hissəsidir və bu keyfiyyətində BMT-nin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin saxlanılması üçün əsas məsul orqanı kimi Təhlükəsizlik Şurasının nəzarəti altındadır [4, 3-5].

Dövlətlərə silahlı hücumun faktının ilkin aydınlaşdırılması və özünümüdafiə hərəkətlərinin ilk anının seçimi hüququnu verərək, BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsi dövlətlərin üzərinə belə bir öhdəlik qoyur ki, "özünümüdafiə hüququnun həyata keçirilməsi üzrə BMT üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş ölçülər dərhal Təhlükəsizlik Şurasına bildirilməlidir".

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, zərərçəkmiş dövlət tərəfindən təcavüzkar hərəkətlərin silahlı hücum kimi qiymətləndirilməsi əvvəlcə Təhlükəsizlik Şurasının nəzarətinə verilməlidir.

Silahlı hücum faktının ilkin qiymətləndirilməsi üzrə dövlətin diskresion hakimiyyəti belə bir vəziyyət yarada bilər ki, 51-ci maddənin tətbiq edildiyi dövlət bu hərəkətləri qeyri-qanuni özünümüdafiə elan edə bilər. Ona qarşı tətbiq edilən özünümüdafiəni isə hüquqazidd hücum kimi qiymətləndirə bilər ki, bu zaman artıq onun özünün özünümüdafiəni həyata keçirməyə hüququ yarana bilər.

Müasir beynəlxalq hüquqda belə növ hərəkətin hüquqi əhəmiyyətli qiymətini Təhlükəsizlik Şurası verə bilər. Əgər Təhlükəsizlik Şurası qəbul etsə ki, özünümüdafiəyə istinad əsaslandırılmamışdır və ya, əksinə, əsaslan-

dırılmışdır, o BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq vəziyyəti qiymətləndirə bilər. Silahlı hücum faktının yoxluğu haqqında Təhlükəsizlik Şurasının qərarı özünü belə hücumun qurbanı hesab etməyə davam edən dövlətin öhdəsinə hərbi hərəkətləri dayandırmaq vəzifəsini qoyur.

Təcavüz aktı və silahlı hücum o mənada oxşardır ki, fiziki mənada hər iki kateqoriya silahlı qüvvənin tətbiqini nəzərdə tutur. Ancaq onların hüquqi mahiyyəti nöqtəyi-nəzərindən göstərilən anlayışları mexaniki eyniləşdirmək düzgün olmazdı.

Silahlı hücum, güc tətbiqi və güclə hədələməmək öhdəliyinin pozulması formalarından biri olara, dövlətlərarası hüquq pozmalar kateqoriyasına aiddir. Silahlı hücum faktının ilkin aydınlaşdırması hüququ zərərçəkmiş dövlətə məxsusdur. Silahlı hücum məruz qaldığını hesab edən istənilən dövlət, BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq, fərdi və ya kollektiv özünü müdafiə hüququndan istifadə edə bilər.

Təcavüz beynəlxalq cinayətdir, hansı ki, özünümüdafiə hüququnun həyata keçirilməsi, həm də, BMT Təhlükəsizlik Şurasının məcburi ölçülərinin tətbiqinə əsas verir. Təcavüz aktlarının aydınlaşdırmasında Təhlükəsizlik Şurasının diskresion səlahiyyətləri ona gətirir ki, bu və ya digər dövlət tərəfindən birtərəfli qaydada silahlı hücum kimi qiymətləndirilən hərəkətlər avtomatik olaraq təcavüz aktı hesab edilmir.

Təcavüzün təyini haqqında BMT Qətnaməsinin 2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Təhlükəsizlik Şurası BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq nəticə çıxar bilər ki, təcavüz aktının baş verməsi digər müvafiq şərtlərin mövcudluğunda əsaslandırılmaya bilər [5, 108]. Eyni zamanda, silahlı hücum və təcavüz

aktının altında ümumi qayda kimi dövlətin eyni fiziki hərəkətləri nəzərdə tutulduğundan, Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təcavüzün aktı kimi müəyyən edilən vəziyyətlər də mövcud ola bilərlər, hansılar ki silahlı hücumdan kənardır.

Silahlı hücumun təyini haqqında sual, yəni dövlətlərin hansı hərəkətləri silahlı qüvvənin qanunsuz tətbiqini təşkil etməsi barədə nəzəri müəyyənətmə, özünümüdafiəyə hüququnun dövlətlər tərəfindən reallaşdırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Beynəlxalq hüquq doktrinasında belə bir yanaşma var ki, Təcavüzün təyini haqqında 1974-cü il Qətnaməsinin 3-cü maddəsində sadalanan təcavüzün ən ciddi və tipik aktları silahlı hücumun məzmununu təşkil edirlər [3, 65-70].

Bu nöqtəyi-nəzər BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin Nikaraqua ABŞ-a qarşı işi üzrə qərarında da təsdiq edilir. Bu Qərar da göstərilir ki, hazırda aktların xarakteri haqqında ümumi razılıq var, hansılar ki, silahlı hücum hesab edilə bilərlər. Xüsusi halda, hesab etmək olar ki, o barədə razılıq var ki, silahlı hücum yalnız beynəlxalq sərhəd vasitəsilə həyata keçirilən müntəzəm silahlı qüvvələrin hərəkəti aid edilməməli, həmçinin dövlət tərəfindən və ya dövlətin adından silahlı dəstələrin göndərilməsi aid edilməlidir. Silahlı dəstələrin hərəkətləri müntəzəm silahlı qüvvələrlə həyata keçirdiyi həqiqi silahlı hücum bərabərdir və buna görə də ciddi xarakteri daşıyır [7, 197].

Qeyd edilən müddəalar Təcavüzün təyininə dair Qətnamənin 3-cü maddəsinin "g" bəndində öz əksini tapmışdır [8]. Bu normaya beynəlxalq adət hüququnu əks etdirən norma kimi də baxıla bilər.

"G" bəndinin məzmunundan belə çıxır ki, qeyri-müntəzəm birləşmə, silahlı dəstə və muhdulların köməyi ilə güc tətbiqi hadisələrində, silahlı hücum faktının aydınlaşdırılması üçün ilk öncə, güc tətbiqi aktlarının kifayət qədər ciddiliyini müəyyən etmək, ikincisi, qeyri-müntəzəm birləşmələrlə dövlət arasında əlaqəni müəyyən etmək lazımdır ki, bu qüvvələrin törətdiyi əməllərdə dövləti təqsirləndirmək mümkün olsun.

Yuxarıda göstərilən meyarların müəyyən edilməsinin çətinliyi onunla bağlıdır ki, dolayı güc tətbiqi aktlarını silahlı hücum kimi təsnif etmək mürəkkəb problemdir. Bu amil dövlətlər tərəfindən sui-istifadə hallarına da yol açır.

Əlbəttə, təcavüzün dolayı forması vaxtı dövlət silahlı qüvvəni gizli yolla (silahlı dəstələrdən, muhdullardan və ya qeyri-müntəzəm hərbi birləşmələrdən istifadə yolu ilə) tətbiq edir. Lakin silahlı dəstələrin müdaxiləsi ərazisində yaradıldığı və ərazisindən buraxılan dövlətin himayəsi və bilavasitə köməyi olmadan baş verə bilməz.

Bununla əlaqədar olaraq, belə dövlət tərəfindən göstərilən dəstək və ya bu müdaxiləyə qarşı lazımi ölçüləri qəbul etməkdən imtina silahlı hücumda həmin dövlətin bilavasitə iştirakı kimi tanınır. Silahlı qüvvənin dolayı tətbiqi aktlarının təhlükəlilik meyarını təyin edən zaman nəzərə almaq lazımdır ki, onlar birbaşa silahlı təcavüz aktlarına bərabər olmalıdır.

Silahlı hücum anlayışının həcmi, əgər nəzərə alsaq ki, özünümüdafiə üçün əsas kimi xidmət edən dövlətin hərəkətləri BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinin anlamında təcavüz aktının bütün əlamətlərinə malik olmalıdır, o zaman bu anlayış dar mənada izah edilmiş olur.

Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir mövcuddur ki, başqa dövlətdə terror və ya digər oxşar dağıdıcı hərəkətləri dəstəkləmə və ya öz ərazisində terrorçuların hazırlığı beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq başqa dövlətə silahlı hücumu bərabərdir.

Məlum olduğu kimi, 11 sentyabr 2001-ci ildə Əl-Qaidə terror təşkilatı tərəfindən ABŞ-a terror hücumu təşkil edilmişdi. Bu hücumun hüquqi nəticələri ilə bağlı qeyd edək ki, bu hadisə özünümüdafiə hüququnun anlayışında bir sıra dəyişikliklər etdi. Təhlükəsizlik Şurasının bu hadisənin səhəri günü qəbul etdiyi 1368 sayılı və 28 sentyabr 2001-ci il tarixli 1373 sayılı qətnamələrində ABŞ-a terror hücumlarını pisləmiş və qeyd etmişdir ki, beynəlxalq terrorçuğun istənilən aktı beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə təhdiddir və fərdi və kollektiv özünümüdafiə qaydasında dövlətlərin silahlı qüvvəyə müraciəti üçün əsas yaradır[9].

7 oktyabr 2001-ci il ABŞ taliblərin rejiminə qarşı Əfqanıstanın ərazisində hərbi əməliyyatlara başladı. Taliblər ölkənin 90% ərazisinə nəzarət etmələrinə baxmayaraq, qanuni hökumət kimi beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən tanınmamışdır.

ABŞ-ın Əfqanıstana qoşun yeritməsindən sonra özünümüdafiə hüququnda normativ hüquqi olmasa da, doktrinal baxımdan belə bir dəyişiklik meydana gəldi: özünümüdafiə hüququnun yaranması üçün əsas kimi bir dövlətin suverenliyinə, ərazi toxunulmazlığına və siyasi müstəqilliyinə qarşı digər dövlətin silahlı hücumu və ya terror qrupları tərəfindən sülhə təhlükə kimi təsnif edilə bilən ciddi xarakterli, silahlı zorakılığının tətbiqi çıxış edir.

Bununla belə, bəzi mütəxəssislər vurğulayırlar ki, terror hücumu zamanı özünümü-

dafiə hüququndan istifadə sui-istifadə hallarına yol verilməməsi üçün daha konkret və dəqiq təyinə ehtiyac duyur [1, 15].

Buna görə də, terror hücumları zamanı özünümüdafiə hüququ əsasında silahlı qüvvələrin tətbiqinə qədər birincisi, Təhlükəsizlik Şurası dövlətin özünümüdafiə hüququnun yaranmasını təsdiq etsin, ikincisi, terrorçuların olduğu yerin dəqiq təyin edilməsi və üçüncüsü, ərazisində terrorçuların olduğu dövlətdən onların verilməsini tələb etmək kimi məsələləri özündə əks etdirən qaydanın müəyyən edilməsi vacibdir.

BMT Nizamnaməsi yalnız fərdi yox, həm də kollektiv özünümüdafiə hüququnu nəzərdə tutur. Kollektiv özünümüdafiə haqqında qərar silahlı hücumla məruz qalmış dövlət tərəfindən qəbul edilir. Onun müraciəti olmadan üçüncü dövlətlər kollektiv özünümüdafiə qaydasında tədbir görməkdə haqlı deyil.

Kollektiv özünümüdafiə hüququnun hüquqi məzmununun əhəmiyyətli tərəfi ondadır ki, bu hüquq dövlətlərə silahlı hücum hadisəsinə qarşılıqlı kömək haqqında iki və çox-tərəfli əsasda müqavilə və ya razılaşmaları bağlamaq imkanı verir. Belə müqavilədə tərəf olan istənilən dövlətə hücum onun bütün digər iştirakçılara hücum kimi baxılır digər iştirakçı-dövlətləri təcavüzün qurbanına kömək etməyə öhdəlikləndirir.

NATO, MDB, Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Ərəb Dövlətləri Liqası kimi regional təşkilatların təsis aktlarında onların üzvlərinə qarşı hər hansı silahlı hücum halında kollektiv ölçülər haqqında müddəalar təsbit edilmişdir. Məsələn, Qarşılıqlı yardım haqqında 1947-ci il Amerikaarası müqavilədə göstərilir ki, kənardan amerika dövlətlərindən birinə qarşı istənilən silahlı hücumla bütün amerika döv-

lətlərinə hücum kimi baxılacaq və müvafiq olaraq, Müqavilənin iştirakçılarında hər biri hücumun dəf edilməsi vaxtı kömək göstərməyi öhdəsinə götürür [6, 104]. Analoji müddəalar Şimali Atlantika müqaviləsində, Kollektiv təhlükəsizlik Sazişində də müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, kollektiv özünümüdafiə qaydasında hərəkət edən ayrıca dövlətlərin söylərinin silahlı təcavüzə qarşı BMT-nin məcburi ölçüləriylə ardıcıl şəkildə uyğunluğu dünyada silahlı təcavüzlə müvəffəqiyyətli və effektiv mübarizənin qarantıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Хлестов О.Н., Мышляева М.Л. Вооруженная борьба против международного терроризма (политико-правовые аспекты) // Московский журнал международного права. 2001. № 4. с. 15-21.
2. Capaldo Giuliana Ziccardi. The Pillars of Global Law. Routledge, 2016, 452 p.
3. Delupis Ingrid Detter. The Law of War. Cambridge University Press, 2000, 516 p.
4. Recourse to Force: State Action against Threats and Armed Attacks. Cambridge University Press, 2002, 210 p.
5. Sayapin Sergey. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. Springer Science & Business Media, 2014, 334 p.
6. Weeks B.Gregory. U.S. and Latin American Relations. John Wiley & Sons, 2015, 344 p.
7. White D.Nigel, Christian Henderson. Research Handbook on International Conflict and Security Law. Edward Elgar Publishing, 2013, 704 p.
8. <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/GAres3314.html>
9. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2001.shtml>

ПРОБЛЕМА СВЯЗИ ПРАВА НА САМООБОРОНУ
С ПОНЯТИЕМ "АГРЕССИЯ"

РЕЗЮМЕ

Фидан Худиева.

В статье исследуется взаимосвязь самообороны с понятием «агрессия». Современное международное право рассматривает самооборону как своего рода контрмеры. С точки зрения современного международного права самооборона не является средством защиты прав и интересов государства в целом. Он действует как принудительная мера, инициированная только в ответ на самое тяжелое международное преступление. Однако самооборона от агрессии является международно правовой санкцией, как фактически, так и юридически, с широкими правовыми и нормативными ограничениями. Эти цели, которые предопределяют характер действий в целях самообороны, обычно приближаются к вооруженной атаке. Обеспечение сдерживания мира и порядка и принуждение государства-агрессора выполнить свои обязательства в отношении агрессивной войны.

Ключевые слова: *агрессия, самооборона, международное право, ООН, Совет Безопасности, резолюция, вооруженное нападение, международная преступность, превентивные меры, терроризм.*

THE PROBLEM OF THE RIGHT TO THE SELF-DEFENSE WITH THE
CONCEPT OF "AGGRESSION"

SUMMARY

Fidan Khudiyeva.

The article researches the relationship between self-defense and the notion of "aggression". Modern international law regards self-defense as a kind of countermeasure. From the point of view of modern international law, self-defense is not a means of protecting the rights and interests of the state as a whole. It acts as a coercive measure, initiated only in response to the most serious international crime. However, self-defense against aggression is an international legal sanction, both in fact and legally, with broad legal and regulatory restrictions. These goals, which predetermine the nature of actions for self-defense, usually approach an armed attack. Ensuring the containment of peace and order and forcing the aggressor state to fulfill its obligations with respect to the aggressive war.

Keywords: *aggression, self-defense, international law, UN, Security Council, resolution, armed attack, international crime, preventive measures, terrorism.*

